

Nagy Péter:

A növekvő életszínvonal kompromisszumai a Kádár-kori Budapesten

*Horváth Sándor: Két emelet boldogság - mindennapi szociálpolitika a Kádár-korban
Napvilág Kiadó, Budapest, 2012 (266 oldal)*

A kortárs társadalomtörténet-írás középgenerációjához tartozó Horváth Sándor könyve a Kádár-kori szociálpolitika főbb jellemzőit mutatja be Budapesten. A könyv azonban az állami szociális gondoskodás egésze iránt érdeklődőknek is nagy segítséget nyújt, mivel a fővárosi állapotokat az országos politika keretében helyezi el. Nem szabad azonban elfelednünk – amit a szerző is hangsúlyoz -, hogy hazánk akkori legfelsőbb vezetői szerveinek határozatai és döntései nem mindig jelentek meg változtatás nélkül a tanácsok határozataiban. Több esetben nem volt összhang a városi és az országos irányítás között ezen a téren, amelynek visszasságait és konfliktusait a könyv írója kiválóan szemlélteti. Önmagában ezért nagyon fontos a kisebb hazai területi egységek, mikro-területek vizsgálata a szociálpolitika terén is, mert számos helyi problémára, sajátosságra a makroszintű elemzések nem igazán alkalmasak.

A munka forrásbázisa igen széleskörű. Mivel a tanácsok alkalmazottai találkoztak szemtől-szembe az ügyes-bajos dolgaikat intéző állampolgárokkal, így ezek az iratok tükrözik legjobban a korabeli rendelkezések hatását, valamint a hétköznapi emberek állami szociálpolitikához és az életszínvonalhoz kötődő viszonyát, problémáját. Látjuk, hogy Horváth Sándor szembesült azzal a problémával, hogy a rendelkezésre álló források bősége ellenére a téma feldolgozását illetően szűkebbé váltak a lehetőségei. A szociálpolitika koránt sem volt egységes irányítás alatt, az ügyosztályok egymással vitatkoztak azon, hogy mely feladatok tartozzanak hozzájuk. Ez pedig meghatározza, hogy a tennivalók ide-oda csoportosításával foglalkozik a fennmaradt nyomtatványok többsége, kevésbé szól azonban a szociálpolitika tartalmi kérdéseiről.

Hasznos a szociálpolitika fogalmának változásait elemző fejezet, amely bemutatja a témához való viszonyulást a szocializmus egyes időszakaiban. Ennek segítségével érthetjük meg az egyes részterületekhez kapcsolódó intézkedéseket, a lakáspolitika és a társadalombiztosítás céljait az egyes időszakokban. A szerző szemléletesen ábrázolja, hogy mit is jelentett kezdetben az ideológiához való merev ragaszkodás, amelyet később a rendszer legitimitációjának szükségessége és az egyre romló makrogazdasági helyzet felülírt. A Rákosi-érában üldözött szociálpolitika szó később megtűrtté, majd az egész hatalmi gépezet támogatottságát alátámasztó kifejezéssé vált. Horváth Sándor ugyanakkor arra is rámutat, hogy szigorú értelemben vett szociálpolitikáról nem beszélhetünk a kádári Magyarországon, mivel hiányoztak a politika eszköztárából a szociális jogok és a valódi érdekvédelem. A juttatások tekintetében azonban hazánk egyre kezdett hasonlítani egy nyugat – európai jóléti államhoz, vagy legalábbis ennek az illúzióját próbálta átadni. A szakma kezdeti lebecsültsége után a korszak vége felé specializálódni, professzionalizálódni kezdett, amely nagy hatással volt a terület megfelelő szakmai irányítása szempontjából, így pozitív változásokat eredményezett az ifjúságvédelem terén, valamint a nevelési tanácsadók hálózatának kiterjesztésében is.

A könyv alaptézise, hogy a szociálpolitika a Kádár-érában egyet jelentett az életszínvonal-politikával, ami a rendszer stabilitását volt hivatva alátámasztani. Az uralkodó elit már nem használt fegyveres erőt hatalma fenntartásához, hanem népszerűségét kellett növelnie főként a politikai téren meghatározó középrétegben. A Rákosi-rendszerhez képest ez érdemi elmozdulást jelentett, hiszen akkor magát a szociálpolitika szót is teljesen száműzték a

politika eszköztárából, mondván a szocialista rendszerben nem lehetnek társadalmi egyenlőtlenségek. A hatalom fenntartása céljából bevezetett intézkedéseket kezdetben alanyi jogon, majd a gazdasági recesszió bekövetkeztével a hivatalos propaganda szerint csak a „rászorulók” részére folyósították. Ezzel szemben a politikai elit és a pártapparátus élvezett kiemelt kedvezményeket a szociális intézkedések során. Ez a mechanizmus azonban nem csak erre az időszakra volt jellemző. Ne feledjük el, hogy a hatalomhoz közel álló csoportok a korábbi időszakokban is a szociális gondoskodás kedvezményezettjei közé tartoztak. A kapcsolatok kialakítása, az érdekkijárási személyes jellege korántsem ezen időszak termékének tekinthető, hanem szintén jellemző volt a korábbi időintervallumokban is.

A Kádár-korszak szociálpolitikájának legnagyobb és legszembetűnőbb része a családok lakásokkal való ellátása volt. Vitathatatlan, hogy a korszakban az ipari beruházásoknak köszönhetően Budapesten is lakáshiány lépett fel, amit az állam csak részben tudott orvosolni. Természetesen a privilegizált csoportok jutottak előnyökhöz, mivel az ő támogatásukkal biztosíthatták a rendszer hosszú távú fennmaradását. Ez azonban a korábbi és a későbbi korszakokra is jellemző volt hazánkban. Figyelembe kell azt is venni, hogy számos olyan család is komfortos lakáshoz jutott, akik korábban sanyarú körülmények között éltek. Tömegek számára jelentett életszínvonalbeli emelkedést egy kétszobás panellakás a korábbi egy szoba-konyhás, közműekkel el nem látott városzéli hajlékokhoz vagy a bevándorlók falusi lakásaihoz képest. Érdeemes lett volna ebből az aspektusból is alaposabban megvizsgálni a helyzetet.

Horváth Sándor a lakáspolitikán keresztül nagyon szemléletesen mutatja be, hogy mennyire volt kiemelkedő szempont a korban a hatalmi gépezet stabilitása. Kiváló példát hoz erre, mikor a lakásprivatizáció kérdéskörével foglalkozik, ami már a szocialista ideológia egyik tartóoszlopával – állami tulajdon – való teljes szembefordulást jelenti.

Érdekesnek tartottam a társadalombiztosításról szóló fejezetet. A korai nyugdíjazás, valamint a GYES, mint a burkolt munkanélküliség formái jelentkeztek a kádári rendszerben. A teljes foglalkoztatottság eszméjéhez való ragaszkodás miatt, ami az ideológia egyik legfontosabb tényezője volt, a munkanélküliség bármilyen formájának megjelenése a rendszer egyik pillérét rombolta volna le. A rendszer stabilitása szempontjából kiemelten fontos volt, hogy a munkaerő-felesleget állami adminisztratív intézkedésekkel próbálták „eltüntetni”. A propaganda szempontjából ezek az intézkedések végül sikerrel jártak, amelyek azonban a társadalombiztosításnak jelentettek egyre nagyobb terheket.

Kiemelt hangsúlyt kapnak a műben a nyugdíjasok, valamint a GYES-en lévő kismamák egyhangú mindennapjai. A társadalombiztosításról szóló fejezetek központi helyén szerepelnek az egyedülálló, egyre elértéktelenedő időskori ellátásból élő öregek, valamint a munkahelyükről több évre elvonuló kismamák. Természetesen nem vitatom, hogy a GYES és a korai nyugdíjazás az állástalanságot kiváltó menekülő útvonal lett volna, valamint közrejátszott az otthoni gyermeknevelés összefüggésénél a bölcsődei férőhely hiány. A téma vizsgálatánál azonban egy szempontot hiányolok, amelynek mellőzése miatt számomra túl negatív képen tűnik fel a korabeli családok élete. Nem elhanyagolható, hogy a nyugdíjrendszer kiterjesztése a korábban a gyermekek támogatására szoruló idősebb korosztály tekintetében pozitív változást jelentett. A szépkorúak azonban ezentúl biztosan számíthattak a havonkénti juttatásra – amely ugyan az idők során veszített értékéből –, ami meghatározta életszínvonalukat és így már nemcsak a hozzátartozók adományától és saját, egyre gyengülő munkateljesítményüktől függtek. Ez egy új identitás kialakulását jelentette. A GYES bevezetésével is hasonló a helyzet. Az anyukák szintén egy viszonylag biztos juttatásban részesültek, valamint a kisgyermek ellátására is több idő, és a havi apanázs által valamivel biztonságosabb életkörülmények jutottak. A GYES időtartama alatt így családi légkörben növekedhet a csecsemő, ami természetesen szintén fontos. Gondoljunk arra, hogy

mennyire érzékenyen érinti a társadalmat napjainkban is az, ha a politikai szereplők valamelyike felveti a gyermekgondozási segély időszakának lerövidítését.

A társadalombiztosítás kiterjesztése részben választ is ad arra a kérdésre, hogy „miért él még mindig nosztalgia a Kádár-korszak iránt”. Saját kutatásaim során is azt tapasztaltam, hogy idősebb interjúalanyaim akik az 1920-as években és az 1930-as évtized elején születtek, s így számos évet éltek a szocializmus előtti időszakban is, a juttatások alanyi jogú kiterjesztését és a családok korábbinál nagyobb anyagi, szociális biztonságát említették ennek az egyik fő tényezőjeként. Úgy vélem, a Kádár-rendszer szociális kötelekeibe való visszavágyódás témakörét a szerző alaposabban elemezhetné volna. Hiányérzetem ebből is adódik, mivel a mű nem ad választ erre a napjainkban létező problémára.

A szerző nagy hangsúlyt helyez munkájában a szociális otthonok, nyugdíjasházak és munkásotthonok bemutatására. A közvélemény előtt talán a szociálpolitikának ez az ága a legkevésbé ismertebb. Felhívja a figyelmet az intézmények inséges állapotára is, ahol sokszor helyhiány miatt összezárták az elmebetegeket a családjuk által beutalt idősekkel. A munkának ez a fejezete megdöbbentő. A külvilág által elzárt helyeken a „gondoskodó állam” sokszor embertelen körülmények között helyezte el a társadalom peremére önhibájukból, valamint a sokszor külső tényezők hatására odasodródott embereket, és a jobb sorsra is érdemes idősebbeket. Ezzel szemben a párt-elit nyugdíjas tagjait színvonalas „veteránotthonban” szállásolták el, amely szintén a korabeli privilegizált réteg preferálását szemlélteti. Az idős káderek nyugdíjasházáról és a munkásotthonról szóló fejezetek szemléletesen mutatják be a „gondoskodó, szocialista” állam viszonyulását az egyes társadalmi csoportokhoz. A szocializmusban „nem létező hajléktalankérdést” is a szociális létesítmények fedték el, ahová a kolduló és fedél nélkül maradó személyeket utalta be a rendőrség vagy az önkormányzati hatóság. Felmerül azonban, hogy a hivatalos diskurzus szerint, a budapesti látképet rontó kéregetők és hajléktalanok számára ténylegesen jobb életkörülményeket jelentettek-e ezek a szállások. Amennyiben magasabb színvonalon működtek volna ezen intézmények, akkor mindenképpen igen, azonban a szerző által vázolt képből ezt korántsem állapíthatjuk meg teljes mértékben. Érdemes lenne ebből a szemszögből is alaposabban megvizsgálni a hajléktalanszállók kérdését. A könyv írója mindent egybevetve színes és érzékletes példákon keresztül mutatja be a korabeli helyzetet, amellyel bepillantást nyerhetünk a társadalom peremén élők, nyilvánosságtól elzárt szubkultúráinak életébe.

Horváth Sándor könyve kiváló alapokat ad a korszak szociálpolitikájának vizsgálatához, így ajánlom minden téma iránt érdeklődő olvasónak. Budapest vizsgálata abból a szempontból is jó választás volt, mert itt a település méretéből és jelentőségéből adódóan a korabeli szociálpolitikai intézményrendszer majdnem minden „váltfaja” létrejött és működött. A szerző véleményéhez csatlakozva úgy gondolom, hogy hasznos lenne más települések vizsgálata, a fővárosi viszonyokkal való összehasonlítása. Érdemes lenne továbbá a Kádár-kori szociális gondoskodás összehasonlítása a korábbi állapotokkal. Így jobban megragadható lenne a budapesti lakosok életszínvonalának változása, a szociálpolitika eredményessége/eredménytelensége a korszakban. Érdekes lenne bemutatni azt is, hogy az egyes családoknak miként változott az életszínvonala, hogyan képeződtek le a háztartások mindennapi életében a különböző rendszerek szociális intézkedései. Napjaink viszonyaiból visszavetítve pedig a Kádár-rendszer iránti nosztalgia okainak mélyebb kifejtését tartanám további kutatási kérdésnek. Horváth Sándor könyve hiánypótló mű, nagy segítséget jelent a korszak történetét, társadalmi viszonyait, a szociálpolitika történeti változásait kutatók számára, éppen úgy, mint a szélesebb olvasóközönségnek is.